

Å passe verden inn i en ytring

– En vurdering av språklig universalisme og determinisme

av Hilde Johansen

1 Om artikkelen

Diskusjonen om forholdet mellom språk, tanke og virkelighet har en lang historie, og ulike syn har dominert til ulike tider. I denne artikkelen vil jeg kritisk sammenligne et lite utvalg av bidrag til denne diskusjonen, fra ulike posisjoner på skalaen mellom lingvistisk determinisme og universalisme.¹ Hensikten er å vurdere om ulikhetene mellom disse posisjonene egentlig er så stor som det ofte blir antatt.

Først i artikkelen vil jeg gjøre rede for grunnholdningene til henholdsvis universalistene og deterministene. Deretter ser jeg på hva forskjellene mellom ulike språk på begrepsplan utgjør, i form av hva som er grammatikalisert og hva som er uttrykt ved hjelp av leksikalske midler, og litt om hvilke følger ulikhetene har for sammenlignbarheten mellom språk når det kommer til oversettelse og andre-språklæring. Jeg avslutter artikkelen med noen personlig konkluderende bemerkninger omkring spørsmålet om ulikheter mellom språk og hvordan det påvirker vår oppfatning av verden, og retter et kritisk blikk mot både universalisme og determinisme, og den antatte motsetningen mellom disse.

---

¹ Omtalt noen steder som “språklig objektivisme” eller “realisme.”

Dette er selvfølgelig et stort tema med mange bidragsytere, så jeg har måttet begrense meg til et knippe teoretikere. For det første Barwise og Perry som representanter for universalismen. De ga i 1983 ut boken *Situations and Attitudes*, hvor de lanserte en sematikk basert på situasjoner. Som representanter for lingvistisk determinisme har jeg holdt meg til Whorf og Lakoff, og dessuten Slobin, von Stutterheim og Klein som representanter for den konseptuelle tilnærmingen til andrespråklæring

2 Kunsten å begrense en endeløs strøm av inntrykk

En ytring er ofte en beskrivelse av verden, enten den ytre verden som vi befinner oss i og er en del av, eller vår indre verden av tanker og holdninger. For å kunne beskrive denne virkeligheten vi har rundt oss og i oss, må den nedfelles i språket. Men virkeligheten er egentlig en endeløs strøm av overlappende bestanddeler og situasjoner, som breier seg i alle retninger og flyter over i hverandre, eller som Whorf formulerte det i sin tid: “[...] the world is presented in a kaleidoscopic flux of impressions which has to be organized by our minds” (Pinker 1994: 364). For å kunne si noe om virkeligheten må vi organisere den, og da må vi trekke ut en representativ essens som er så begrenset at den lar seg passe inn i en ytring.

Men det er mange potensielle trekk å ta utgangspunkt i ved en slik mental organisering av den uavgrensede virkeligheten, og spørsmålet om vi alle oppfatter og organiserer virkeligheten på samme måte, står sentralt i denne artikkelen. Det er fristende å tro med universalistene at verden viser seg på samme måte for oss alle, til og med på tvers av de biologiske artene, men er dette like selvfølgelig? Boas konstaterte i sin *Handbook of American Indian Languages* i 1911, at: “[...] many of the categories which we are inclined to consider as essential may be absent in foreign languages, and that other categories may occur as substitutes” (Slobin 1996: 71). Dette var en av observasjonene som ledet an til at determinismen utviklet seg. For som vi vet, og som jeg skal komme nærmere inn på senere i artikkelen; verdens språk organiserer virkeligheten på forskjellige måter. De har ulike måter å beskrive den samme virkeligheten på, ikke bare på det fonologiske og strukturelle plan, men også på et dypere begrepsmessig plan, hvor

ulike språk fremhever ulike aspekter av virkeligheten på ulike måter og sett fra ulike vinkler. Kan det da også være at medlemmer av forskjellige språksamfunn på grunn av dette oppfatter verden forøvrig på sine egne språkspesifikke måter?

Jeg skal nå se litt nærmere på to posisjoner som kan fremstå som rake motsetninger når det kommer til premissene for hvordan vi oppfatter virkeligheten – situasjonssemantikken og lingvistisk determinisme.

2.1 *Situasjonssemantikken*

Vi er alle mennesker av samme art med de samme sansene. Det er da nærliggende å anta at vi alle opplever verden temmelig likt. Det er dette som er Barwise og Perrys grunnantagelse når de fremlegger sin situasjonssemantikk (Barwise og Perry 1983). Denne tar, som navnet tilsier, utgangspunkt i situasjoner som den sentrale delen når vi skal forholde oss til virkeligheten. Barwise og Perrys intensjon er å skape en semantisk teori som kan stå på egne bein, uten å være avhengig av språket, og det var i sin tid en reaksjon på tidligere semantiske modeller som ikke var uavhengig av språket. Dette gjør Situasjonssemantikken med å forankre enhver ytring og det den måtte ønske å si om verden, i en *ytringssituasjon*. Det er forholdet mellom en beskrevet situasjon og ytringssituasjonen som er bæreren av en ytrings betydning. Situasjoner defineres som: “[...] individuals having properties and standing in relations at various spatiotemporal locations” (Barwise og Perry 1983: 7). Tanken er at for å kunne takle strømmen av stadige inntrykk, forholder vi oss til *likhetstrekk* mellom situasjoner (Barwise og Perry 1983: 10):²

Indeed, it's by categorizing situations in terms of some of the uniformities that are present, and by being attuned to appropriate relations between different types of situations, that the organism manages to cope with the new situations that continually arise.

---

² Barwise og Perry bruker her ordet *uniformities*, som jeg har valgt å oversette med *likhetstrekk*.

Vår oppfatning av virkeligheten blir en samling av mange slike likhetstrekk, og ulike organismer fokuserer sin oppmerksomhet mot et særegent sett med grunnleggende fellestrekk, en fokus Barwise og Perry mener har vokst frem fra et samspill mellom verden rundt oss og de egenskapene vi har som biologisk art:

Different organisms can rip the same reality apart in different ways, ways that are appropriate to their own needs, their own perceptual abilities and their own capacities for action. (Barwise og Perry 1983: 11)

For menneskene mener Barwise og Perry at det er objekter/individer, egenskaper, tids- og stedsmessige lokasjoner og relasjoner mellom disse som er i hovedfokus. Disse danner et sett med faste holdepunkter på tvers av situasjoner, som vi kan gripe tak i når vi vil nedfelle virkeligheten i språklige ytringer.

Det har vært vanlig å se på denne nødvendige oppdelingen av virkeligheten som en av svakhetene med menneskenes språk. Når man deler opp virkeligheten blir den aldri den virkelige virkeligheten – den blir fattigere – og derfor er språket så å si defekt. Men Barwise og Perry understreker at dette ikke er tilfelle, og at det nettopp *på grunn av* denne oppdelingen oppstår relasjoner som er meningsfulle for oss.

Selv om det ligger utenfor Barwise og Perrys intensjon å skulle si noe konkret om forskjeller og ulikheter mellom språk, bygger likevel teorien deres på at språk og språkbrukere deler en felles organisering av verden, basert på slike likhetstrekk mellom situasjoner. Det er det som er grunnen til at jeg velger dem som representanter for den universalistiske holdningen.

Nå sier de ikke direkte at de mener at det foreligger slike fundamentale likheter mellom menneskelige språk, men det er nærliggende å tolke det til at de likhetstrekkene de trekker frem, avspeiles i språket når det brukes i en bestemt ytringssituasjon. Spørsmålet blir da om ulike språk faktisk gjør dette likt.

Barwise og Perry antyder at det finnes variasjon fra språksamfunn til språksamfunn (Barwise og Perry 1983: 17):

On our view, the meaning of a human language consist of an intricate

relation M between utterance events and other aspects of objective reality, a relation entirely determined by the way the linguistic community uses the language.

De nevner også i et avsnitt om “the perspectival relativity of language” (Barwise og Perry 1983: 39), at vi som *individer* kan ha ulike kunnskaper og erfaringer som påvirker måten vi oppfatter ting på. Men de lar det bli med dette, uten å trekke noen linjer til hva ulikhetene i perspektiv mellom ulike språkbrukere utgjør og måtte innebære utover individnivå. I og med at de stadig fokuserer på menneskene som art, kontrastert mot andre jordiske (og ikke-jordiske) organismer, får jeg en følelse av at de først og fremst er ute etter å fokusere på *likhetene* mellom menneskenes oppfatning av verden og de konsekvensene dette må ha for språket som en beskrivelse av en del av virkeligheten. En typisk universalistisk holdning, hvor ulikheter mellom språk er uvesentlig ettersom vi alle deler en objektiv virkelighet. Men som vi skal se videre, er muligheten der for at ikke alle mennesker oppfatter virkelighetens situasjoner på samme måte, eller i hvert fall at vi ikke lar grensene falle på de samme stedene.

2.2 Lingvistisk determinisme

Et annet syn på hvordan vi differensierer verden kommer fra representantene for lingvistisk determinisme, først og fremst gjennom Whorf. Hos han møter vi synet at menneskene, til tross for at vi er samme biologiske art, faktisk oppfatter og organiserer verden på ulike måter på grunn av strukturelle ulikheter mellom ulike språk. Whorf har uttrykt følgende syn i sin bok *Linguistics as an exact science* fra 1940:

Users of markedly different grammars are pointed by their grammars towards different types of observations and different evaluations of externally similar acts of observation, and hence are not equivalent as observers but must arrive at somewhat different views of the world. (Slobin 1996: 70)

Morsmålet blir en slags tvangstrøye som styrer måten vi tenker på. Måten vi organiserer verden er påført oss gjennom de grammatiske kategoriene som morsmålet fremhever i sin struktur. Som et eksempel

på morsmålets strenge tøyler, forteller han hvordan navahobarn og amerikanske barn sorterer ting på ulike måter i pakt med morsmålets *substantivbøyning* (Golden 1998: 91). Navahoene som bøyer både substantiv og verb etter tingenes form, sorterte etter gjenstandenes form, mens amerikanske barn sorterte etter farge.

Men determinismen opptrer også i en noe mildere variant, under betegnelsen lingvistisk relativisme. Relativistene, blant annet tidligere siterte Boas, har ikke trukket så sterke konklusjoner på grunnlag av de strukturelle forskjellene mellom språk. De mener først og fremst at disse fører til ulikheter mellom språkbrukere når det kommer til å bruke språket, altså konsekvenser som begrenser seg til språket og ikke gir utslag på generell kognisjon og oppførsel. Slobin har presentert begrepet "Thinking for Speaking" (Slobin 1996), som innebærer en slags språkspesifikk oppfatning av verden idet man formulerer seg språklig; "The thinking that is carried out on-line, in the process of speaking" (Slobin 1996: 75). Ideen er at morsmålet ikke påvirker tankene og oppførselen vår som sådan, men at det heller påvirker tenkningen vår idet vi snakker. Altså i det vi skal benytte oss av språket, som jo nødvendigvis i tråd med sine nedfelte kategorier, krever at man inntar en bestemt innfallsvinkel til virkeligheten for å kunne tilfredsstillende de grammatiske kravene det stiller.

Det er altså ulike syn på hvordan verden deles opp og den oppfatningen menneskene har av den. Universalistene, inkludert Barwise og Perry, mener menneskenes organisering av verden skjer uavhengig av språket, mens deterministene mener at språket påvirker vår oppfatning av verden ettersom det utstyres oss med et slags grammatikkstyrt perspektiv. Slobins "Thinking for Speaking" er på sett og vis en mellomposisjon fordi den *bare* forutsetter ulike perspektiver i forbindelse med å uttrykke seg språklig, og ikke i den generelle oppfattelsen av virkeligheten.

Før jeg går nærmere inn på hvordan ulikhetene mellom språk kan påvirke og skape problemer på andre, mer språkrelaterte områder, vil jeg se på hva forskjellene egentlig består i.

3 Kunsten å nedfelle virkeligheten i språket

Hva innebærer egentlig disse begrepsmessige ulikhetene mellom språk – hvordan kommer de til uttrykk i selve språkstrukturen? Her er forskjellen mellom grammatikaliserte og leksikalske elementer viktig. Grammatikaliserte elementer har en annen status i en ytring enn de leksikalske, og de deltar i ytringsprosessen på forskjellige måter. De grammatikaliserte elementene utgjør en del av en setning som man er nødt til å ta stilling til og de blir brukt mer eller mindre automatisk og ubevisst av en morsmålsbruker. De kan ikke velges bort uten at setningen blir ugrammatisk, de er en obligatorisk del av den spesifikke språkkonvensjonen. Leksikalske elementer derimot, er resultatet av en mer bevisst og kontrollert utvelgelsesprosess. Og det er her språk kan være forskjellige – i organiseringen av begreper i grammatisk og leksikalsk tilstedeværelse, eller som Stutterheim og Klein uttrykker det;

The particular language acts as a filter which foregrounds some features, for example, by expressing them regularly by a grammatical morpheme, whereas other features are treated as less important and marked selectively by lexical means, if the speaker needs to do so. (Stutterheim og Klein 1987: 193)

Et eksempel på dette er forskjellen mellom tempus og aspekt. Russisk har kategorien aspekt nedfelt grammatisk som en del av verb-bøyningen, og man må derfor ta stilling til om en handling er avsluttet eller ikke, for å kunne velge mellom imperfektum og perfektum. I norsk har ikke denne kategorien en slik status, men vi kan hvis vi vil, uttrykke det med leksikalske midler. Vi er derimot nødt til å ta stilling til om noe er fortidig eller ikke, i forhold til ytringssituasjonen (Hagen 1998: 81), for å kunne tildele verbet tempus. Russisk og norsk har altså ulike innfallsvinkler til begrepet tid. Kognitivisten og relativisten George Lakoffs måte å se dette på, er at ulike språk har organisert virkeligheten på forskjellige måter i ulike konseptuelle systemer som er språkspesifikke i sin kombinasjon og behandler ulike begreper på ulike måter (Lakoff 1987: 310).

Slobin har sammenlignet engelsktalende og spansktalende barn og kommet frem til at denne tendensen til å fremheve enkelte aspekter av virkeligheten kommer til syne allerede i førskolealder, med at “[...]”

categories that are not grammaticized in the native language are generally ignored, whereas those that are grammaticized are all expressed by children as young as three" (Slobin 1996: 83). Han mener dette har konsekvenser for hva som generelt sett blir sagt og ikke sagt i hvert enkelt språk, og trekker linjer til den historiske utviklingen av språk:

Speakers – and hence languages – become accustomed to maintaining grammatical marking of particular semantic features, as shown in ample diachronic renovation of grammatical markers within a given semantic domain. (Slobin 1996: 81)

Men det finnes også begrensninger på disse tverrspråklige variasjonene. Leonard Talmy har i en sammenlignende studie av grammatikaliserte begreper (Talmy 1988), vist at det bare er en begrenset kjerne av begreper som blir grammatikaliserte, mens noen begreper aldri blir det. Han viser til at kategorien tall ofte blir grammatikalisert, men at ingen språk uttrykker farge grammatisk. Han konkluderer med det følgende:

More generally, across the spectrum of languages, the grammatical elements that are encountered, taken together, specify a crucial set of concepts. This set is highly restricted: only certain concepts appear in it, and not others [...] (Talmy 1988: 165)

Gitt at ulike grammatikker fremhever et sett med sentrale begreper, ser man antydninger til at noen begreper er mer sentrale enn andre, ikke bare innad i hvert enkelt språk, men også på tvers av språk. Det er dette som er kjernen i de begrepsmessige forskjellene mellom språk; ulike innfallsvinkler og ulik fremheving av de samme fundamentale begrepene, organisert inn i ulike konseptuelle systemer. Det er selvfølgelig snakk om grader av ulikheter; for noen begreper sammenfaller språks organisering, men for andre begreper gjør det ikke det. Noen språk er temmelig like, men det er sjeldent totalt sammenfall mellom to språks konseptuelle organisering. Men, som Lakoff understreker, det er kun organiseringen i systemer som er ulike. Den grunnleggende prekonseptuelle erfaringen er tilnærmet lik hos alle, og vi deler det han kaller konseptuell kapasitet, som gjør at vi er i stand til å ta inn over oss og forstå andres organiseringer. (Lakoff

1987: 311). Det nettopp dette som er relativistenes interesseområde; ikke at språk har totalt forskjellige begreper nedfelt, men at de har ulike innfallsvinkler til et sett med felles fundamentale begreper; “Discussions of conceptual relativity, therefore, tend to be about fundamental concepts, like space and time, rather than about less fundamental concepts [...]” (Lakoff 1987: 309).

Et videre spørsmål, som har vært sentralt for deterministene, er hvorvidt språk lar seg sammenligne på tvers av sine ulike perspektiver på virkeligheten. Vi har sett at det finnes fundamentale begreper som er felles for alle språk, og det gjør at det er sannsynlig at språk kan sammenlignes, om ikke nødvendigvis direkte og ord for ord.

4 Kunsten å sammenligne ulike språk

4.1 Oversettelse

Whorf var oppatt av om språk kunne sammenlignes, og mente at det strengt tatt var umulig å oversette fra ett språk til et annet på grunn av de store ulikhetene mellom dem, de var *inkommensurable* (Lakoff 1987: 322). Han mente at de ulike tilnærmingene til virkeligheten ikke kunne overføres fra ett språk til et annet, fordi de manglet en felles målestokk. Lakoff har en annen oppfatning. Til tross for at vi er brukere av ulike konseptuelle systemer, har vi vår konseptuelle kapasitet, basert på vår felles grunnleggende erfaring med verden. Denne gjør oss i stand til å forstå andre organiseringer av virkeligheten enn vår egen. Den felles målestokken blir altså den utenomspråklige erfaringen.

Det er derfor i denne sammenhengen viktig å skille mellom *oversettelse* og *forståelse* av andre språk, fordi dette er to forskjellige prosesser som stiller ulike krav. Direkte “ord for ord”-oversettelser krever korrespondanse i strukturene til de aktuelle språkene, mens forståelse er en intern prosess hvor menneskene bare trenger å matche begreper med hverandre (Lakoff 1987: 312). Ved forståelse trenger ikke de språkspesifikke perspektivene seg på, ettersom man ikke skal uttrykke noe i språklig form.

Men kan man først *forstå* andre språk, så skulle det vel være mulig å oversette? Om ikke ord for ord og setning for setning, så kan man

gå via forståelsen og *interpretasjonen* til ytringen og videre til å tilpasse den til målspråket. Dyvik skriver for eksempel i en artikkel om dataoversettelse, at oversettelse er *mer* en bare en formell relasjon mellom tekster; "Oversettelse er snarere en relasjon mellom interpretasjoner, eller fortolkninger, der selve tekstene bare er en del av det fortolkningene bygger på" (Dyvik 2002: 7). Videre skriver han:

To tekster fungerer da mot hverandre som original og oversettelse når de interpretasjonene de gir opphav til i den aktuelle sammenhengen, korresponderer med hverandre [...]

Det er altså interpretasjonene en må ta utgangspunkt i, og disse kan ha ulike språklige uttrykk både innad i et språk og på tvers av språk. I tillegg må man basere dem på kunnskaper om kulturen originalteksten er skrevet i.

4.2 Andrespråkslæring

Et annet tilfelle hvor to språk stilles opp mot hverandre, er når man skal lære seg et nytt språk. Når man som barn lærer morsmålet sitt, skjer tilegnelsen av språk og begreper samtidig. Man utvikler det Slobin kaller en "*linguistically encoded perspective*" (Slobin 1996: 89), altså en språkspesifikk vinkling til erfaringene. Problemet med å lære andre språk ligger i at de strukturene man får inn med morsmålet ikke så lett lar seg omstrukturere. Wilhelm von Humboldt skrev i 1863: "To learn a foreign language should therefore be to acquire a new standpoint in the world-view hitherto processed" (Slobin 1996: 89), noe som ikke er gjort uten videre ettersom morsmålets mønstre er godt automatiserte og ligger dypt i bunnen av språkstrukturen. Men selv om det kan være problematisk, så lar det seg gjøre på grunn av den konseptuelle kapasiteten:

His conceptualizing ability would enable him to construct another conceptual system as he goes along and to understand it via the shared preconceptual experiential structure. (Lakoff 1987: 312)

Andrespråksforskning har lenge hatt fokus på språkenes formelle sider, men har i senere tid også fått øynene opp for den rollen

begrepsmessige forskjeller mellom språk spiller i andrespråklæring, både gjennom kognitive og funksjonelle tilnærminger. Det er et viktig tilskudd til forskningen fordi, som Stutterheim og Klein skriver (1987: 193): “[...] a merely structural analysis of morphological forms and their appearance in learner varieties would miss the crucial point if not related to the underlying conceptual categories.”

Poenget er at måten en innlærer organiserer en ytring på et andrespråk, kan være sterkt påvirket av morsmålets organisering av begreper. Å formulere seg, er et spørsmål om å finne språklige uttrykk for en sammenstilling av begreper, og hvis denne sammenstillingen og vinklingen til begreper er ulikt for morsmål og andrespråk, kan det føre til problemer. Problemene er relatert til automatiseringen av disse nye konstruktene; i hvor stor grad man faktisk klarer å bruke disse fremmede kategoriene ubevisst og uten anstrengelse. Det er nemlig forskjell på om kategorien er en ubevisst del av tankeprosessen eller om det er noe som vi er bevisste på, og det er et krevende steg å omstrukturere en kategori fra å være et mer valgfritt element, til å la det bli en del av tankeprosessen (Lakoff 1987: 320).

Slobin påpeker også et annet problem med forskjeller i språks begrepsorganisering. Han sier at det ikke er alle slike grammatikaliserte elementer som lar seg lære på grunnlag av våre felles erfaringer. Et stort problem er nemlig kategorier i språket som *ikke* er tilgjengelig for våre sanser; som ikke i utgangspunktet kommer inn under en felles menneskelig utenomspråklig erfaring. Disse kaller Slobin “categories of thinking for speaking” (Slobin 1996: 91). Selv om vi ikke har grammatikalisert tall-kategorien i morsmålet vårt, er begrepet “tall” såpass konkret og tilstede i verden, at det ikke er vanskelig å gripe ideen når vi skal lære et språk som nedfeller det grammatisk. Det som derimot er vanskelig, er de kategoriene som ikke er sansbare, for eksempel bestemthet og aspekt, som er “[...] distinctions that can only be learned through language and have no other use except to be expressed by language” (Slobin 1996: 91). De avspeiler ikke en egenskap ved verden, men en slags språklig holdning til deler av verden.

Sammenhengen mellom oversettelse og andrespråklæring er at det i begge tilfeller er snakk om å finne passende språklige uttrykk for

et begrep eller en sammensetning av begreper. Men det er ikke alltid like lett å bevege seg via interpretasjonen i en såpass spontan prosess som å uttrykke seg på et annet språk enn morsmålet.

5 Kunsten å avslutte mens leken er god

I denne artikkelen har jeg sett på ulike problemstillinger relatert til det å formidle virkeligheten gjennom språk. Først så jeg på ulike syn på hvordan mennesker oppfatter verden; om vi alle deler den samme oppfatningen eller om vi lar oss påvirke av morsmålets fremheving av enkelte aspekter. Videre så jeg på den strukturelle nedfelling av begreper i språklige kategorier, og til slutt hvordan ulikheter mellom språk på dette området spiller en viktig rolle ved oversettelse og andrespråklæring.

Spørsmålet om hvordan vi oppfatter verden og hvordan språk avspeiler virkeligheten, er et stort og komplisert spørsmål. Vi har sett at Barwise og Perry mener at ettersom vi tilhører samme biologiske art, med de samme evner og behov, så kan vi regne med at vi fokuserer på de samme grunnleggende fellestrekk i virkeligheten. I følge Barwise og Perry eksisterer verden som en objektiv enhet, uavhengig av organismers oppfattelse og organisering av den. De fremsetter de en rekke grunnleggende fellestrekk ved situasjoner, som er gjenstand for menneskers oppmerksomhet. De fokuserer altså grovt sett på likhetene mellom menneskenes språk, uten å ta noen videre stilling til eventuelle ulikheter som måtte eksistere og konsekvensene av det.

Deterministene og relativistene er retter heller sin oppmerksomhet mot det som skiller språk fra hverandre, og hvordan morsmålet påvirker vår oppfatning av virkeligheten med sitt strukturavhengige perspektiv. Ulike språksamfunn kan ha ulike perspektiver på verden, og verden fremstår som den gjør fordi språket fremstiller den slik.

Begge disse synene har problematiske sider. Når det gjelder ideen om at vi som mennesker alle har den samme oppfattelsen av virkeligheten, så avhenger det av at vi *faktisk* deler en felles erfaring som kan legges til grunn. I tillegg er det er en rekke andre faktorer som spiller inn på våre oppfatninger, og det er vanskelig å skille ut hva som er utelukkende morsmålsrelatert, og hva som er relatert til andre faktorer.

Et annet problem med Barwise og Perrys teori er spørsmålet om hvor de har fått sine “gitte” likhetstrekk fra, om ikke fra språket?³ Det virker for meg som om de ikke har tatt stilling til Boas poeng (som er verdt å gjenta): “[...] many of the categories which we are inclined to consider as essential may be absent in foreign languages, and that other categories may occur as substitutes” (Slobin 1996: 71). Jeg mistenker Barwise og Perry for ikke å ha vurdert godt nok sin stilling som engelsktalende individer av arten menneske.

Problemet med deterministenes syn er først og fremst av “høna og egget”-art. Hvis språket styrer våre tanker, hvordan oppsto da språket i første omgang? Den tidlige deterministen Wilhelm von Humboldt ble visstnok konfrontert med dette en gang, og tydde til forklaringen at språket bare oppsto plutselig, som en guddommelig gave (Pinker 1994: 365). Men hvis vi vil ha et mer slagkraftig argument kan det bli verre. Lakoff gjør et forsøk på å forklare ulike språks organisering i ulike systemer, med at vi for det første kan ha ulike erfaringer med virkeligheten, for eksempel at mennesker i Danmark ikke har den samme erfaringer med begrepet *høyde* som de fleste nordmenn har. Men han sier også at selv om man har de samme erfaringene, så resulterer ikke dette nødvendigvis i de samme organiseringene, fordi erfaringene bare *motiverer* organiseringen, de styrer den ikke (Lakoff 1987: 310). Denne fremstillingen er problematisk ettersom Lakoff på sett og vis motsier seg selv. Vi har en felles konseptuell kapasitet og de samme prekonseptuelle erfaringer, men de er strukturert på ulike vis på grunn av ulike erfaringer med erfaringen, og de samme erfaringene kan allikevel gi seg utslag i ulike systemer. Det hele får en hippshapp-karakter, for hva er det egentlig som styrer? Slik jeg ser det sparker forsøket på å forklare språkutvikling og organisering på relativismens premisser, føttene under seg selv.

Et annet spørsmål er om ulikhetene mellom språk faktisk er så store at de egentlig utgjør noen forskjell. Vi har jo sett at andrespråklæring kan være problematisk på grunn av dette, men problemene er jo faktisk av overkommelig art. Slobin mener at det faktisk finnes en felles målestokk, selv om vi må foreta en

---

³ Egenskaper, objekter, tid og sted.

omstrukturering av morsmålssystemet. Spørsmålet er da om Slobins *Thinking for Speaking* egentlig sier noe annet enn at språk har ulike strukturer, noe vi alle vet fra før av. Hvis ulikhetene bare påvirker oss i det vi snakker – noe som jo sier seg selv ettersom de enkelte grammatikker krever sitt – innebærer det da noe mer enn bare det å faktisk uttrykke seg? Min mening er at hvis man skal si at språket påvirker oppfattelsen av virkeligheten, da må det vel utgjøre en forskjell *utover* språket selv? Sånn sett fremsto deterministene mer prinsippstødige enn relativistene, men de hadde på sin side problemer med å bevise sine teorier. Uansett, vi har sett at bevissthet om de begrepsmessige forskjellene kan vise seg nyttig i andrespråkssammenheng, så *noe* må det vel være med dette – om så bare som et noe selvfølgelig semantisk forbehold i relativismeforkledning.

Så til artikkelens hovedspørsmål: utgjør disse to synene egentlig to motsetninger? Barwise og Perry måler menneskene opp mot andre jordiske (og ikke-jordiske) organsimer, og kan kanskje tolkes til å tenke på menneskene som et sammenhengende språksamfunn, mens deterministene er opptatt av at det innenfor menneskeheten finnes ulike språksamfunn. Likevel, dette er vel strengt tatt ikke motsetninger, men heller to sider av samme sak; ulike innfallsvinkler til samme 'begrep.' Språk har ulikheter og de har likheter, og de ulike vinklingene ser ut til å sentreres rundt et sett med felles begreper. I tillegg er det, som Talmy har påpekt, et felles sett med begreper som har status som grammatikaliserte i for alle språk. Da er vel ikke veien fra fundamentale begreper til Barwise og Perrys idé om et sett likhetstrekk på tvers av situasjoner, nødvendigvis så lang?

Når alt kommer til alt, er det ikke slik at det egentlig er de ulike vinklingene vi finner i de ulike språkene som er de *egentlige* begrepene? Det vi kaller begreper er vel egentlig bare abstraksjoner fra de faktiske forekomstene, eller likhetstrekk på tvers av språk? For å si det med Barwise og Perry (1983: 11): "Reality is there independent of the organisms individuate activity. The structure it displays to an organism reflects properties of itself." – Det være seg mennesker fra Kina, mennesker fra Norge, havskilpadder, grønne menn – eller språkforskere.

Litteraturliste

- Barwise, Jon og John Perry. 1983. *Situations and Attitudes*. Cambridge: MIT press.
- Dyvik, Helge. 2002. Språk og teknologi – et kulturmøte. *Forskningsformidling gjennom 75 år*, red. av Astrid Forland, Edgar Hovland, Hans-Emil Liden, Per M. Jørgensen, Lisbeth Charlotte Olsen, Peter M. Haugan, Jørgen Aall og Helge J.J. Dyvik, xx–xx. Bergen: Bergen museum.
- Golden, Anne. 1998. *Ordforråd, ordbruk og ordlæring i andrespråksperspektiv*. Oslo: Gyldendal.
- Hagen, Jon Erik. 1998. *Norsk grammatikk for andrespråklærere*. Oslo: Gyldendal.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pinker, Stephen. 1994. *The Language Instinct*. London: Penguin Books.
- Slobin, Dan. I. 1996. From “Language and Thought” to “Thinking for speaking.” I *Rethinking linguistic relativity*, red av John J. Gumperz and Stephen C. Levinson. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stutterheim Christiane Wolfgang Klein. 1987. A Concept-Oriented Approach to Second Language Acquisition. I *First and Second Language Acquisition Processes*, red. av Carol W. Pfaff, xx–xx. Cambridge: Newbury House Publishers.
- Talmy, Leonard. 1988. The Relation of Grammar to Cognition. I *Topics in Cognitive Linguistics*, red. av Brygida Rudzka-Ostyn, xx–xx. Amsterdam: John Benjamins.